

UDK 821.163.09

Primljeno: 03. 05. 2020.

Pregledni rad

Review paper

Osman Halilović

KOMPARATIVNO PRUČAVANJE JUŽNOSLAVENSKIH KNJIŽEVNOSTI – ISKUSTVA I PERSPEKTIVE

Rad u prvom dijelu daje kratki uvid osnovnih tokova komparativnog proučavanja književnosti u prošlom stoljeću na evropskom i američkom tlu, sa posebnim osvrtom na promjene u epistemološkim postavkama i metodološkim pristupima pod utjecajem gnoseoloških i dijalektičkih obzora koje su donijele nove književnoteorijske paradigme u posljednjim decenijama 20. stoljeća. Donosi dijahronijsku skicu ispisivanja historije južnoslavenskih književnosti i čitanja južnoslavenskih literatura koja su, različitim intenzitetom i obimom akademskog zahvata, intencijski ili afektivno, odražavala kontinuitet komparativnog pristupa književnostima Južnih Slavena. U ozračju društveno-političkih promjena koje je donijela neminovna disolucija jugoslavenske državne zajednice, inercijskih diferencijacija i međusobnog udaljavanja i razganičavanja južnoslavenskih kultura, od početka 80-ih pratimo pokušaje da se iznađu novi obrasci i platforma za komparativno izučavanje južnoslavenskih književnosti. Iako je danas na južnoslavenskom interkulturalnom prostoru prisutan dobrodošli pluralizam u razumijevanju pojmova nacionalna, komparativna i svjetska književnost, njihovog ontološko-empirijskog odnosa, koncepcija interliterarne zajednice i teorija interliterarnog procesa D. Đurišina čini se, u aktuelnom tranzicijsko-globalizacijskom kontekstu, kao perspektivno najprimjerenija moguća platforma buduće južnoslavenske regionalne komparatistike i interliterarne/interkulturalne povijesti južnoslavenskih književnosti. Rad se u završnici bavi tekstovima i knjigama koje posvjedočuju svojevrsni konsenzus po ovom pitanju, u protekle dvije decenije uočljiv u skoro svim ključnim akademskim čvorištima bivših jugoslovenskih republika.

Ključne riječi: koncepti komparativnog proučavanja književnosti, interliterarnost/interkulturalnost, identitet, južnoslavenska interliterarna zajednica, interkulturalna povijest književnosti

UVOD

Retrospektivni uvid u razvoj komparativnog proučavanja književnosti kao akademske discipline s današnje tačke gledišta, a pod sinoptičkim efektom velekovskih opservacija o krizi metodologije i problemu definiranja samoga predmeta komparativnog proučavanja književnosti s kraja pedesetih godina prošloga stoljeća, nudi nam diskontinuitetnu sliku označenu višestrukim izmjenama metodoloških i epistemoloških paradigmi. Nužna generalizacija tih teorijsko-praktičnih oscilacija u dijahronom nizu komparatističkih pristupa izučavanju književnosti omogućava nam da ih sagledavamo i na fonu opozitnosti (ali, ne i isključivosti) dva osnovna koncepta: kosmopolitskog i etnocentričnog. U doba predromantičarsko, na tragu epohalno utjecajne Goetheove ideje o *Weltliteratur*, J. G. Herder i braća Schlegel shvaćaju književnosti kao “veliku, suvislu i jednako organiziranu nadnacionalnu cjelinu” u kojoj su “nacionalne književnosti tek sastojine veće cjeline tj. književnosti uopće” (Beker 1995: 9).

Pozitivistički pristupi XIX stoljeća zasnovani na kartezijanskom poimanju kauzaliteta prenesenog na fenomene književnog razvoja i utjecaja, kao i razumijevanje razvoja kulture, pa time i književnosti, analogno biološkom razvoju čovjeka, sveli su metodologiju ove discipline na “nagomilavanje činjenica (...) u nadi da će te cigle biti iskorištene u gradnji velike piramide znanja” (Velek 1966: 182). Upravo s ovakvim konceptom, koji će polovinom XX stoljeća biti donekle (pre)sabran Van Tieghemovim sistematizacijama, egzistira i etnocentrični fokus s nekritičkim isticanjem vlastite nacionalne književnosti, koje Velek vidi kao skrnavljenje književnosti “iskrivljeno/iskvareno /*vitiated*/ niskim nacionalizmom: izračunjavanjem kulturnih dobara, računom plusova i minusa...” (Beker 1995: 9).

Značajno novi poticaj za promjenu metodološke paradigme u kriznom periodu nakon Velikoga rata dala je generacija francuskih komparatista na čelu sa F. Baldenspergerom i P. Hazardom, čiji koncept je podrazumijevao odmak od pozitivističke nekritičke sakupljačke prakse tema i motiva a temeljio se na “dihotomiji književne poredbenosti koja se s jedne strane trebala baviti pokušajima širih i sintetičkih književnopovijesnih radova koji su se samo manjim dijelom bavili komparacijama, dok su s druge ta istraživanja tretirala pojedinačne, dakle “uže” i izrazito komparatističke probleme koji su također posjedovali ponekad i sintetske naboje” (Tomić Franić 2009: 284).

Druga utjecajna struja francuskih komparatista od kojih su najistaknutija imena već spomenuti P. Van Tieghem te M. Guyard upravo će na postavkama pozitivističkog

pristupa revitalizirati koncept evolucijski shvaćene književne povijesti i metodologiju odanu kultu skupljanja činjenica. Rene Wellek će dovesti u pitanje Van Tieghemov model komparativnog proučavanja književnosti zasnovan na ređanju činjenica i detekciji jednosmjernih utjecaja i posredništava, na povijesnom relativizmu i isključivom biliterarnom komparativnom pristupu (Beker 1995: 17). Kao što će dovesti u pitanje i njegovu podjelu književnohistorijskih koncepata na nacionalni, komparativni i opći, detektujući u teorijskim opservacijama i metodama francuske škole latentni frankocentrizam koji je za nadnacionalnu protoglobalističku paradigmu američkih elitnih univerziteta pedesetih godina XX stoljeća bio u pravom smislu riječi crvena marama.¹ Na istome tragu, stavljajući pod lupu kritike i francusku napast k tematologiji, Wellek će se dotaći i tada u Evropi sve popularnijih imagoloških istraživanja koja, po njemu, predstavljaju “proučavanje nacionalnih opsjena, onih fiksnih ideja koje jedna nacija ima o drugoj (...) Ne radi li se prije o proučavanju javnog mnijenja, korisnog, naprimjer, glavnom uredniku “Glasa Amerike” i sličnim zanimanjima u drugim zemljama? ...Takvo proširivanje komparativne književnosti podrazumijeva uočavanje jalovosti uobičajene tematike – ali uz cijenu utapanja književne znanosti u socijalnu psihologiju i kulturnu povijest” (Velek 1966: 184). Nije odveć neumjesno pretpostaviti da je Wellekova neosporna intuicija u godinama kada je nastajao njegov slavni esej *Kriza komparative književnosti* mogla naslutiti, a dugovječnost će ga učiniti i svjedokom, način na koji će ta *cijena utapanja književne znanosti u socijalnu psihologiju i kulturnu povijest* biti plaćena.

H. Dyserinck i škola ahenskih imagologa krčit će “srednji put” između Guyardovog i Careeovog koncepta interdisciplinarnosti i holističkog pristupa književnosti welekovske nove kritike. Ipak, u mundijalnim razmjerima i tada i decenijama poslije dominantniji je utjecaj Welekova intrinzičnosti nastojanja da se opravda predmet i svrha književnih istraživanja (Ivon 2008: 42) čija je autonomija na stalnoj vjetrometini. Poststrukturalizam će uspostaviti sasvim nove konjunktore i u globalnom kulturnom kontekstu nepovratno izmijeniti načine razumijevanja pojmova kao što su: *jezik, govor, tekst, autor, čitalac, subjekt, identitet, margina i centar*. Na fonu Derridine dekonstrukcije 70-ih godina prošloga stoljeća, estetike recepcije, novog historizma, kulturalnih studija, postkolonijalne i feminističke kritike i njihovih derivacija značajno će se izmijeniti i poimanje komparativne i

¹ Werner Friedrich tako u nastojanjima američke poratne komparatistike, koju predvode R. Wellek, E. Auerbach i L. Spitzer, vidi misiju očuvanja zapadne kulture i njeno uzdizanje iz ratnog pepela, s uvjerenjem da “Zapad, odnosno Zapadna Evropa i Amerika, u političkom i kulturnom smislu predstavljaju jednu cjelinu” i da je “posao kojim se bave američki komparatisti deo Maršalovog plana u jednom dubljem smislu i da, s druge strane komparatistika može dati svoj doprinos izlasku Amerike iz “letargije političkog provincijalizma”” (prema Marčetić 2015: 32).

svjetske književnosti, kao i vrijedonosno-hijerarhijske stratifikacije kulture općenito, što će uzrokovati “nemalu dozu likovanja nad grobom velekovskog intelektualnog elitizma i ‘evrocentrične isključivosti’ tradicionalnog komparatističkog kanona” (Marčetić 2015: 17). Komparatistika je “sa oduševljenjem zakoračila na tle ‘malih’ jezika i ‘drugih’ književnosti, postavši svojevrsnom “laboratorijom za istraživanje margina” (ibidem).

Južnoslavenska komparatistika – nove perspektive i stara počela

Južnoslavenski interkulturalni prostor, s uvažavanjem manje-više heterogene prirode predmetnog konstrukta i varijabilnosti značenja ovoga pojma, mogao bi se u dijahronoj perspektivi razumijevati kao međukulturalni prostor balkanskih Slavena (sa specifičnim položajem Bugara)² čije su najvažnije povezne i razlikovne silnice jedinstven geografski prostor, uskosrodnost jezika i dvoznačno historijsko iskustvo: razvitak i oblikovanje južnoslavenskih kultura u okvirima različitih kulturno-civilizacijskih krugova i konfesionalnih paradigmi i uporedno egzistiranje pojedinačnih kulturnih tradicija u okvirima zajedničkih administrativno-pravnih okvira.

Onkraj traganja za nekim monolitnim zajedničkim (pred)srednjovjekovnim kulturnim supstratom iz vremena *prije glasovnih promjena*, od ranoga srednjeg vijeka moguće je pratiti unutarnje strukturiranje i divergencijski razvoj južnoslavenskih kultura u kontekstu tripartitne diferencijacije: zapadno-katoličkog i bizantsko-pravoslavnog, a nešto kasnije i orijentalno-islamskog kulturnog kruga. Na temelju specifikacija vezanih za utjecaje srednjoevropske i mediteranske kulture, s jedne strane, i bizantsko-orijentalnih uticaja, s druge strane, Zvonko Kovač razlikuje dvije tradicionalne historijske međuknjiževne zajednice: međuknjiževnu zajednicu jugozapadnih Slavena i međuknjiževnu zajednicu jugoistočnih Slavena.

Uzimajući u obzir upravo ove “šire kulturno-konfesionalne kriterije” u sinergiji s “užim filološkim kriterijima”, zasnovanim na uskosrodnosti jezika i idioma, Kovač će ustvrditi da je tek od vremena romantizma i *narodnog preporoda* na južnoslavenskom tlu moguće govoriti i o specifičnoj južnoslavenskoj međuknjiževnoj zajednici “sa slovenskom i hrvatskom, bosansko-muslimanskom, srpskom (s crnogorskom) te makedonskom i bugarskom nacionalnom književnošću” (Kovač 2001: 157), pri čemu

² Vatroslav Jagić još 1867 piše: “sve do danas Bugari (su) odijeljeni i u historijskom i u književnom pogledu od ostalih grana jugoslavjanskih (...) uzima se riječ južni Slovjeni obično u užem značenju tako, odbivši Bugare, ostaju Slovenci, Hrvati i Srbi. Napokon, u najužem značenju zovu kad i kad same Hrvate i Srbe jednim imenom južnih Slovjena”, *Historija književnosti naroda hrvatskog i srbskog*, Zagreb 1867, str. 1 (prema Brajović 2012: 42).

“književnosti i kulture, makedonska, bosanska, crnogorska upravo su rezultat interferencija i konkurencija unutar međuknjiževne zajednice” (ibidem).

U ovome kontekstu sedamdesetogodišnje se “historijsko iskustvo” dviju Jugoslavija čini posebno važnim sa stanovišta onoga što u prvi mah asocira na paradoks: pojačani stepen interferencije i disolucijska diferencijacija južnoslavenskih kulturnih tradicija. S tim u vezi je i višestrukost paradigmi kako komparativnog izučavanja tako i interpretacije regionalne književne povijesti uopće. U tom smislu moguće je razaznavati one pristupe koji idu ka naglašenoj delimitaciji kulturnih prostora i mononacionalnih književnih povijesti uz apologiju samosvojnosti, pa i samovoljnosti vlastite kulture.³ Tu je i koncept koji se trudi pojedinačne južnoslavenske književne tradicije na dijahronoj književnohistorijskoj osi povezati, a na sinhronoj ravni *otvoriti*, isključivo ka širokom kontekstu evropskih književnosti, pri čemu, kako piše Tihomir Brajović, sad “kada je državno-pravno razdvajanje okončano, srpski, hrvatski, slovenački i drugi južnoslavenski proučavaoci literature (...) svoje nade i očekivanja mahom polažu dalje od prvog suseda” (Brajović 2011: 93), aludirajući na programski tekst Pavla Popovića iz 1919. u kojem on ushićeno predviđa kako će sad “kad je ujedinjenje izvršeno, stvari jamačno poći nabolje. Književnost će isplivati iz ovog brodoloma mnogo veća no što je bila (...) Književnost će dobiti mnogo širu podlogu, pisci mnogo širu pozornicu, publika mnogo širi interes” (ibid: 93).

Brajović kao paradigmu ovakve koncepcije navodi određene opservacije Stanka Lasića i Zorana Konstantinovića. Tako Lasić u jednom poznatom tekstu piše da će “hrvatska književnost morati neposredno da uđe u dijalog sa svojim europskim ‘partnericama’, prije svega sa onim najvećim (...) ona će samo na taj način moći stvarati i graditi svoj identitet (...) ne u komparacijama sa bližim i daljim konkretnim pojavama (...) nego u suočenju sa temeljnim humanističkim iskustvom”⁴ (ibid: 94). Na tom fonu i Zoran Konstantinović, redukujući neke svoje ranije stavove o “intertekstualnoj otvorenosti” južnoslavenskih književnosti, zastupa prioritet pro-

³ Prikladno je ovdje navesti Z. Kovača koji u naglašenom kritičkom tonu piše: “Praksa i postojanje multietničkog kulturnog konteksta za protagoniste nacionalne kulture nisu prednost nego nedostatak, upravo eksces koji treba što prije zaboraviti i sve njihove tragove zatrpati u ime idiličnog mira jedne jedinstvene kulturne zajednice, koja je u svemu odlučila živjeti po svome” (Kovač 2001: 14-15).

⁴ U polemičkom pismu “Moral tjeskobe” Stanka Lasića upućenom Igoru Mandiću i izvorno objavljenom u ‘Vi-jencu’ 31. jula 1997., otvoreno je tzv. “bugarsko pitanje hrvatske književnosti”. Lasić u polemičkoj žaoći srpsku književnost smješta u plejadu “malih evropskih književnosti” za koje “ne vidi posebnih razloga da uđu... u onu sferu u kojoj se književnost identificira sa visokim duhovnim užitkom” te da je njeno čitanje i proučavanje u hrvatskom kontekstu značajno otprilike koliko i bugarske književnosti. Potćenjivački intoniran stav hrvatskog krležologa je, dakako, polemička provokacija koju treba čitati u kontekstu postkataklizmičkog ozračja druge polovice devedesetih i „premeštanje težišta književnih polemika s estetsko-ideoloških na identitetsko-ideološka pitanja“ (Levanat-Perićić 2018: 288).

učavanja srpske nacionalne književnosti u “neprekidnom stvaralačkom susretu sa onim što je dolazilo sa strane”, s krajnjim ciljem “da dođemo do što potpunije sinteze srpske književnosti u kontekstu i sistemu evropske i svetske književnosti” (ibid: 94).

Začetke nekih od aktuelnih kretanja u komparativnom razumijevanju južnoslavenskih književnosti možemo pratiti od prve polovine 80-ih godina. Uslovljeno je to, s jedne strane, dinamikom promjena u samom razumijevanju prirode književnosti kao i prirode međuknjiževnih relacija, a s druge strane, tadašnjim političkim procesima koji su neminovno vodili ka disoluciji jugoslavenske državne zajednice. U tom kontekstu projekat Zavoda za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu *Komparativno proučavanje jugoslavenskih književnosti*⁵ i danas se čini opredjeljujućim za pravce kojima će se komparatistika na južnoslavenskom prostoru kretati u prvim desetljećima 21. stoljeća.

Regionalna komparatistika i komparativna povijest južnoslavenskih književnosti kao jedna nova, metodološki hibridna i teorijski sinkretična agenda zasnovana na konceptu interliterarnosti nalazi svoje uporište u onome što Brajović, na primjeru *Istorije starijih južnoslovenskih književnosti* Matije Murka iz 1908. godine, naziva “janusovskim fenomenom” južnoslavenske književne historiografije, koja se “priklanja onom već ustaljenom, povեսno indukovanom i konkretizovanom prikazu koji, uprkos objedinjujućem opređeljenju, u osnovi implementira uporedni pristup (...) s nominalno književnoistorijskim, a suštinski zapravo komparatističkim metodološkim “licem”” (Brajović 2012: 45).⁶ Ova metodološka dvojnost da se uočiti još od *Istorije južnoslovenskih književnosti* P. J. Šafraneka i *Ogledala književne poviesti jugoslavjanske* Š. Ljubića iz 1864. godine. Posljednja desetljeća 19. i prva 20. stoljeća obilježena su ekspanzijom slavističkih studija okrenutih ka pitanjima južnoslavenske filologije, u prvom redu kroz rad osnivača bečke slavističke katedre Vatroslava Jagića, njegovih savremenika i nasljednika. Na tragu spomenutih ambivalencija hrvatski komparatista Ivo Hergešić primjećuje da Vatroslav Jagić, Stojan Novaković i njihovi “učenici i nasljednici primjenjuju književni kompara-

⁵ Projekat je realiziran prvi puta simpozijumom *Odnosi, susreti i komunikacija jugoslovenskih književnosti u prvoj polovici 20. vijeka* 1983., a kasnije kroz niz naučnih skupova koji su rezultirali sa četiri zbornika radova *Komparativno proučavanje jugoslavenskih književnosti* 1983, 1987, 1988 i 1991. godine.

⁶ Istu tezu, samo iz drugoga, ugla zastupa Mihajlo Pantić: “Može nam se, posle svega što smo proživeli u posljednoj deceniji prošlog i prvim godinama novog veka, učiniti da se građevina nove južnoslavenske komparatistike podiže od samih temelja, na goljoj ledini, ali, mada je reč o objektivno novom početku, u novom istorijskom, epohalnom, ideologemskom ambijentu, takav utisak je ipak najpre plod čistog afekta (...) Čim se vratimo tradiciji ustanovićemo da minule su sumorne godine zapravo samo još jedan, možda najtraumatičniji period prekida kulturnih veza, nažalost, u istoriji Slovenskog juga ne tako redak, možda čak i zakonameran, posle koga po pravilu dolazi period rekonstrukcije” (Pantić 2011: 164-165).

tizam, a da to uvijek i ne znaju” (1963: 471). Cjelokupno Jagićevo djelo na području južnoslavenske filologije⁷ južnoslavenske književnosti nominalno uzima skoro kao jednu organsku cjelinu, ali ga to u praksi nije moglo poštediti poredbenog pristupa. Uostalom, sam će Jagić zapisati kako se među Južnim Slavenima, “uz komparativnu lingvistiku razbuđuje se već i komparativna historija literature” (prema Tomić Franić 2009: 185), potvrđujući to u vlastitim radovima, navlastito onima u kojima se bavio tematologijom i mitsko-historijskim ishodištima književnih motiva.⁸

U eseju “Filologija u vremenu” napisanom prije pola stoljeća, a čije su čuvene teze i opservacije, vezane za problematiku i kontekstualizaciju južnoslavenskih književnosti, ostale začudno “svježe” i aktuelne do danas, Svetozar Petrović detektuje tri moguća gledišta po pitanju definicije i naziva književne historije južnoslavenskih nacija.⁹ Prvo gledište Petrović opisuje kao “nekoliko potpuno nezavisnih književnih tradicija, koje su se našle u okvirima iste države poslije 1918. i koje su od tada, naravno, doživjele i neka približavanja” (Petrović 1972: 186). Drugo gledište je “ono prema kojemu postoji jedna jedinstvena historija jugoslavenske književnosti, prema kojemu su nesretni izrazi ‘srpska’, ‘hrvatska’, ‘slovenska’, ‘makedonska’, jer nas razjedinjavaju” (ibid. 187).

Daleko od toga da je književna povijest na južnoslavenskom prostoru bila lišena integralističkih intencija, uvjetovanih uglavnom nizom aktuelnih kulturno-historijskih i političkih okolnosti. Ipak, čini se da, čak i u takvim nastojanjima, se zrcalila svjesnost o razvojnim diskontinuitetima i unutarnjim diferencijacijama zasebnih književnih tradicija. Tako je i monografija Pavla Popovića *Jugoslovenska književnost*¹⁰, prvi puta objavljena u godini ujedinjenja i formiranja prve Jugoslavije,

⁷ Treba imati u vidu da pod pojmom Južnih Slavena Jagić podrazumijeva Srbe, Hrvate i Slovence, a kako je već prije citirano “u najužem značenju zovu kad i kad same Hrvate i Srbe jednim imenom južnih Slovjena”. Iako se Jagić nominalno suprotstavlja ovom bipolarnom svođenju, upravo u njegovoj spisateljskoj praksi, a sasvim u skladu sa *duhom vremena*, udareni su temelji biliterarnom komparativnom pristupu zasnovanom na komparaciji dviju “dominantnih” južnoslavenskih književnih tradicija: hrvatske i srpske.

⁸ “Potraživati kako je taj predmet kod raznih književnosti zastupan, dovoditi ove radnje u međusobnu svezu, razabirati gdje i kada je koji noviji element u cjelokupno pričanje unesen te napokon razgalivši priču svesti je na prve historijske izvore to je lijep zadatak nove, komparativne, nauke literarno-historijske”, *Jagićev zbornik* 1986. 53. (prema Kovač 2001: 31-32)

⁹ Leo Rafolt piše ne samo o inovativnosti nego i o jednoj vrsti “postkolonijalnoj osviještenosti” Petrovićevih konceptualizacija: “...postojali su neki autori u kontekstu južnoslavenske komparatistike koji su o tom snopu problem razmišljali krajnje inovativno, čak i u šezdesetim godinama prošlog stoljeća (...) autor u vlastitu komparatističku metodu inauguriira, istovremeno, postkolonijalno pojmovlje ovisnosti i tla, geopolitičkog habita, ali i pritom rekonceptualizira ustaljeno komparatističko pojmovlje izvornosti i utjecaja, domaćeg i stranog, inozemnog i prevedenog” (Rafolt 2014: 6).

¹⁰ Od ukupno šest izdanja u Kraljevini SHS i Kraljevini Jugoslaviji, obrnutim redoslijedom u odnosu na nominovanje aktuelnog državotvornog okvira, prva tri međuratna izdanja štampana su pod naslovom *Jugoslovenska književnost*, a ostala tri izdanja naslovljena su kao *Književnost Srba, Hrvata i Slovenaca*.

koja deklarativno vidi južnoslavenske književnosti kao “ujedinjenu i nerazdvojnu cjelinu”, realizirana “... nekom vrstom sukcesivno nadovezujućeg predstavljanja pojedinačnih južnoslavenskih ‘odela’ u periodizaciji i žanrovski urađenom nizanju koje više implicira i imputira zajedništvo nego što obrazlaže i argumentuje striktno književnim metodama” (Brajić 2012: 46).

U periodu socijalističke Jugoslavije pokušaji oktroisanog uspostavljanja književnog zajedništva egzemplarno uočljivi u npr. monografskoj “*Raspravi o književnom životu i književnim merilima kod nas*” (1968) Svete Lukića ili ogledu Vojislava Đurića “*Evropska i jugoslovenska književnost*” (1966), u kome saznajemo da je “jugoslovenska književnost u socijalističkim društvenim okolnostima, iako na različitim jezicima (...) osnovnom svojom orijentacijom postala odista jugoslovenska” (Đurić 1966: 198), ostaće tek artefakti jedne ideološke projekcije koja ni u okvirima varijabilnih soc-jugoslavenskih konjunktura neće dugo odolijevati.¹¹ Zapravo, pojam jugoslovenska/e književnost/i nikad se i nije uspio etablirati kao sadržajem ispunjeni krovni pojam nego je figurirao kao neka vrsta aritmetičkog zbroja kojim se politička lojalnost verbalizirala i nominalno premrežavala nacionalne književne korpuse koje tu ‘zajedničku’ književnost čine.

Treću koncepciju južnoslavenske književne historije Petrović imenuje kao “niz nacionalnih literatura” koji istovremeno “predstavlja i jednu višu cjelinu, i o kojoj se zato može govoriti kao o literaturi jugoslavenskoj (a ne samo o literaturama jugoslavenskim) ... u onom smislu u kojem, samo na idućem koraku, govorimo o literaturi evropskoj...” (Petrović 1972: 187). Ovakvo gledište Petrović drži “najispravnijim” u periodizacijsko-razvojnom smislu, kad se radi o potrebama historije južnoslavenskih književnosti i, u užem metodološkom smislu, vezano za istraživanja međusobnih interferencija i sinkretizacija. U elaboraciji teza o specifičnim metodološkim pitanjima proučavanja južnoslavenskih književnosti, koje se, danas, s obzirom na utjecaj koji su emitirale, mogu označiti i kao svojevrstne programske agende, Petrović obrazlaže “više načelnih pitanja”. Tiču se posebnosti južnoslavenskih literatura, kao književnosti “jedne istovremeno male, nerazvijene i višenacionalne zemlje”, čiji se razvoj odvijao na “rubu jedne velike civilizacije”, kao i pitanja o

¹¹ O nedoumicama soc-jugoslavenske političke elite vezano za korelacije između “vječno” otvorenog nacionalnog pitanja i integralnog jugoslovenstva, Svetozar Petrović piše: “Jugoslovenski lijevi pokret je znao u pojedinim trenucima važnost nacionalnog pitanja (o njemu je tu, naravno, prije svega riječ) potcijeniti ili precijeniti; znao je čak pogrešno procijeniti i sam sadržaj i karakter nacionalnog pitanja na našem prostoru (...) Čak i kada je, u ranim danima svog postojanja, bila sklona da prihvati onu integralno-jugoslovensku procjenu etničke situacije na jugoslovenskom prostoru... njena procijena jeste bila pogrešna, i ta pogrešna procjena sadržavala je brojne opasnosti, ali na ljevici ona nikad nije dovela do prihvaćanja mitologije jugoslovenskog makro-nacionalizma a kamoli do prihvaćanja hegemonizma kojemu je ta mitologija bila nadogradnjom...” (Petrović 1972: 173-174)

funkcionisanju književnosti unutar neravnomjerno razvijene zajednice, o posljedica u književnosti istovremenog postojanja razvijenih centara i zaostalijeg zaleđa, o zatvorenim književnohistorijskim ciklusima unutar kojih se ostvaruje ubrzan razvoj literature... Upravo u izučavanju i analizi specifičnih pitanja vezanih za južnoslavenske nacionalne književnosti, njihovih atipičnosti u odnosu na razvojne procese velikih evropskih književnosti Petrović vidi mogućnost teorijskog doprinosa nekim otvorenim pitanjima o prirodi književnosti uopće.¹²

Na tragu ovakvog razumijevanja južnoslavenskih literatura kao niza samosvojnih književnohistorijskih jedinica, koje interferencijskim ulančavanjem čine cjelovit međuentitet između nacionalnih književnosti i evropske književne tradicije, osamdesetih godina će započeti propitivanje novih mogućnosti i perspektiva jugoslavenske komparatistike. Godine koje slijede uveliko su obilježili procesi kulturne i književne dezintegracije ili, kako je to već polovinom decenije imenovao Jože Pogačnik – “uspostava književnih barikada”. Brojni teorijski prilozi, posebno u okviru već spomenutih tematskih simpozijuma 1983-1991, pokazuju ne samo “dobru volju”, nego i svojevrsan koncenzus u shvatanju jugoslavenskih/južnoslavenskih književnosti kao “skupine srodnih literatura”, uzimajući takav koncept kao polazište koje je “najprimjerenije predmetu istraživanja i najsvrsishodnije služi kao plodno metodološko ishodište i komparativnoj jugoslavistici. To stajalište, naime, poštuje već postojeće nacionalne tradicije, dok je, istodobno, otvoreno za sve što na tom području novo nastaje” (Pogačnik 1986: 16). Pojedinačne južnoslavenske nacionalne književne tradicije Pogačnik sistematizuje kao srpsku, hrvatsku, makedonsku, crnogorsku i književnost Bosne i Hercegovine u kojoj postoje “četiri paralelna književna korpusa, što je refleksija etničkog sastava stanovništva i posebne kulturno-povijesne tradicije, a to su: muslimanski, hrvatski, srpski i židovski” (Pogačnik 1986: 17).

Ka interliterarnosti/interkulturalnosti

U kontekstu aktuelnih pojmova interliterarnosti, ali i interliterarnog centrizma, kao načina na koji je danas moguće razumijevati južnoslavenske književnosti, njihove

¹² Da Petrović krajem šezdesetih godina nije bio usamljen u razumijevanju specifičnosti razvoja južnoslavenskih književnosti i mogućnosti univerzalnih teorijskih akvizicija u izučavanju takvih specifičnosti svjedoči esej Aleksandra Flakera “Iz problematike književnih poređivanja” (1965) u kome susrećemo i ovakva promišljanja: “S jedne strane, proučavanje naših književnosti u poređenju s drugim književnostima u svijetu (...) može, upravo zato što je njihov razvoj bio atipičan, znatno pridonijeti otkrivanju općih zakonitosti razvoja književnosti u svijetu” (Flaker 2011: 178).

međudnose, kao i njihovu poziciju u relaciji sa evropskom ili svjetskom književnošću, zanimljivo bi bilo osvrnuti se na promišljanja Ive Hergešića i Antuna Barca dva desetljeća starija od Đurišinove teorija interliterarnosti. Hergešić vidi južnoslavenske književnosti u svjetlu onoga što se danas naziva “razvojna diferencijacija”, i pri tome iznosi mišljenje da “prvobitno jedinstvo, o kojem svjedoči jezik, folklor, narodna poezija, nipošto nije sporno, kao što nije sporno ni kasnije razilaženje” (1963: 471). Hergešić južnoslavenskim književnostima u sinhronoj ravni pripisuje i posredničku ulogu, kao i medijatorski razvojni poticaj u odnosu na kontekst “velikih” evropskih književnosti, a na tragu vlastitih gledišta iznesenih još u knjizi *Poredbena ili komparativna književnost* (1932): “... najveći ideal malih naroda jeste nastojanje da se okoriste raznolikim kulturnim vrijednostima, da kombinuju i stvaralački upotrijebe te vrednote (...) ne zaboravljajući pri tom, da su grana slavenskog debla” (1932: 90).

Komplementarno Hergešićevoj ideji medijacije, Antun Barac u *Jugoslavenskoj književnosti* (1954) smatra da je “gotovo najizgrađenija metoda u starijim razdobljima jugoslavenske književne povijesti bila komparativna” (Barac 1986: 60), te postavlja pitanje “kakva obilježja dobivaju evropski književni pojmovi, metode, motivi i stilovi na jugoslavenskom tlu” (ibidem: 62). Namjesto anahronog pojma *utjecaja* koji podrazumijeva pasivni i jednosmjerni princip, Barac je skloniji pojmu *poticaja* koji “pobuđuje na aktivnost snage koje samo traže priliku da se potpuno razvijaju” (ibidem: 68). Skoro naporedo s Wellekovom kritikom pozitivističke metodologije, “frankocentrične” i “evrocentrične” kontaktne tematologije javljaju se i Barčeva promišljanja o prirodi evropskih utjecaja na razvoj južnoslavenskih književnosti koja su poentirana tvrdnjom da “jugoslavenske književnosti mogu evropskoj nauci o književnosti pokazati kakva je sudbina evropskih struja i pojmova na perifernom tlu” (ibidem: 68).

U desetljećima koja su uslijedila razumijevanje južnoslavenskih književnosti, njihovog odnosa spram evropskog i svjetskog konteksta, modela komparativnog izučavanja, interferencija i diferencijacija unutar samog južnoslavenskog međukulturnog prostora, kao i traženje odgovora na pitanja potrebe, svrhe i smisla takvih proučavanja, izmijenilo se u onolikoj mjeri u kojoj su se promijenili društveno-kulturni konteksti. Višeznačne metamorfoze metodoloških koncepata književne historije i komparativnih izučavanja uvjetovane su, svakako, vanjskim društveno-historijskim faktorima: disolucijom jugoslovenske državne zajednice praćenom agresivnom kampanjom zločina i genocida, procesima tranzicije južnoslavenskih društava ka općeproklamovanom cilju usvajanja standarda Evropske unije, kao i

galopirajućim trendom globalizacije čiji informacijski instrumentarij u mnogome uslovljava potrebu za radikalnim redefinisanjem pojmova kao što su: *usvajanje, utjecaj, izvor, poticaj, original ili plagijat*. Uporedo sa globalnim mijenama pluralizam novih književnoteorijskih paradigmi postaviće niz novih ili drugačije formuliranih pitanja i pred književnohistorijsku nauku i komparatistiku unutar slavističkog konteksta. U prvom redu to je kompleks pitanja vezanih za identitet, a posebno identitet nacionalne književnosti, što danas podrazumijeva govoriti “... i o književnostima drugih naroda, odnosno o opsegu, sadržaju i održivosti koncepta nacionalne književnosti u epohi transnacionalnih integracija, transkontinentalnih pregrupacija, rodničkih, etničkih, kulturnohistorijskih revizija i rekapitulacija” (Brajović 2012: 10). Sam kolektivni identitet, shvaćen kao kulturnohistorijski konstrukt, otvoren je ka permanentnim redefiniranjima i dinamički podložan promjenljivoj prirodi kolektivnog subjekta budući da sve “ono što bi, idealno, trebalo biti cjelina (porodica, društvo, država, narod, čovječanstvo) raspada se na dijelove koji su jedno drugom *drugi*. Pri tome svaki dio vidi sebe kao *normu*, a one *druge* kao odstupanje od *norme*” (Lešić i dr. 2006: 531).

Na tragu postkolonijalne teorije koja preispituje pitanja *norme* i *odstupanja* kao polazne tačke (samo)identifikacije i načina razumijevanja sebe i *drugoga*, kao i koncepta *razlika* koji priziva pluralizam normi, te estetike koja osporava univerzalizaciju tradicionalnih eurocentričnih vrijednosnih kriterija, nameću se dva važna pitanja s tačke gledišta današnjih južnoslavenskih kultura i književnosti:

1. Ako prihvatimo kao vjerodostojnu deskripciju aktuelnog stanja kada su u pitanju međusobne relacije i razumijevanja južnoslavenskih kultura i književnosti videći ih u “obratnoj projekciji onoga što je moglo da se sagleda pre ravno sto godina, u drugoj deceniji dvadesetog veka” (Brajović 2011: 93), dok nam recentno vidno polje ispunjavaju postjugoslavenski stres, deziluzionizam udaljavanja i/ili razdvajanja, pojačani stepen diferencijacije i deintegracije, ne možemo izbjeći zapitanost nad perspektivama i mogućnostima komparativnog izučavanja južnoslavenskih književnosti i premisama na kojima bi komparativna historija južnoslavenskih književnosti mogla biti zasnovana.
2. Drugo pitanje tiče se dijahrone i sinhrone pozicije južnoslavenskih nacionalnih književnosti naspram evropskog književnog i kulturnog konteksta, kao i njihovih međusobnih korelacija. Neodvojivo je od redefiniranja pojmova *centar* i *periferija*, u smislu jednosmjernih emisiono-adoptivnih relacija, kako u interakciji s evropskim kulturnim kontekstom tako i unutar južnoslavenskog kulturnog prostora

Jedno od mogućih suočenja s ovom problematikom jeste koncept interliterarnih zajednica slovačkog komparatiste Dioniza Đurišina, koji u konačnici vodi konstituiranju interliterarne/interkulturalne povijesti južnoslavenskih književnosti. Specifično disciplinarno polazište južnoslavenske komparatistike shvaćene kao “uža poddisciplina evropske i svetske komparatistike” (Pantić 2011: 164) jeste da “... u izmjenjenim sociokulturnim okolnostima, a vodeći računa o njima, tolerantno uvažava posebnost tradicija, ali i naglašava ono što je zajedničko i univerzalno u tim posebnostima” (ibidem).

Shvaćajući južnoslavenski interkulturni prostor kroz prizmu “situacije ukrštanja kultura” koje se, u matrici kulturnopovijesne dinamike, dodiruju i ponovo razilaze, Z. Kovač, pozivajući se na Wierlacherov koncept “hermeneutike komplementarnih optika”, predlaže model interkulturalne povijesti južnoslavenskih književnosti kao “hermeneutike komplementarnosti različitih – u kulturnom smislu – unutrašnjih i vanjskih viđenja proučavanja tekstova” (Kovač 2001: 111). Pristup podrazumijeva da su “susreti i razilaženja” južnoslavenskih kultura zapravo “prostor interkulturalnog dijaloga” a njegovi su benefiti u dosluhu sa teorijskim postavkama E. Scheiffelea koji situaciji interkulturalnog dijaloga, pored dinamike kulturnih interakcija, razmjena i redaktura artefakata, pripisuje i potencijal “proširivanja i produbljivanja hermeneutičke kompetencije svih sudionika” (ibid.: 112). Drugačije kazano, jedno novo, na premisama komplementarnih optika zasnovano, uporedno čitanje južnoslavenskih književnih tradicija i potencijalno ispisivanje interliterarne povijesti književnosti oslobođeno ptolomejskoj sindroma jedne ili dvaju “dominantnih” sastavnica, pijemontizma i etnocentričnosti mononacionalnih koncepata i jednostrane legitimizacije načina čitanja određenih kanonskih djela i opusa, moglo bi doprinijeti ne samo utemeljenijem razumijevanju tradicije i kulture *drugog*, nego bi u tom otvorenom i ideološki neopterećenom samjeravanju bile otvorene i nove mogućnosti samorazumijevanja. Na tom fonu se otvara i mogućnost koju J. Guševa Mojsijeva formuliše kao “izjednačavanje vrijednosti svog i tuđeg preko kritičkog pristupa zabludama, koje su građene preko različitih ideoloških ubjeđenja iz matičnih država” (2011: 106).

Pri svemu tome čini se vanredno značajnim istaći opasku Z. Kovača koja se tiče čitanja onih pisaca i književnih opusa kojima pripisujemo višestruku pripadnost, ali i onih čija *pripadnost* nominalno jeste monoliterarna, ali je njihov književni utjecaj nesporno raskriljen na cijeli južnoslavenski kulturni prostor. S tim u vezi on smatra da “ne bi trebalo imati za cilj stvaranje koncenzusa, nego bi cilj zapravo bio da se omogući formuliranje *razlika*, razlika u reakciji na tekstove, da se razlike kao takve učine vidljivim” (2001: 112).

Legitimizacija višestrukih i različitih hermeneutičkih polazišta u čitanju tekstova južnoslavenskih književnih tradicija morala bi uključivati i “onaj oblik samorefleksija koje upravo na rubnim prostorima interliterarnih dodira, susreta i prožimanja zahtijevaju i podrazumijevaju uživljanje, razumijevanje i *prelaženje znakova* u procesima interkulturnih semioza” (Duraković 2012: 168). Problem koji Enes Duraković formuliše kao “nemogućnost zasnivanja esencijalistički koncipirane povijesti bilo koje nacionalne književnosti koja bi počivala na monumentalizmu historijske ulančanosti autohtonih poetičkih modela, unutrašnje homogenosti i prostorne stabilnosti, jer je upravo to prostor nesmirivih procesa kulturnih simbioza, unutrašnjih raslojavanja i sintetičkih performativnih adoptiranja univerzalnih književnih sistema...” (ibidem: 169), nalazi nove mogućnosti razrješenja upravo u okviru koncepta interliterarne zajednice i potencijalnih programa interkulturne komparatistike i interliterarne povijesti južnoslavenskih književnosti.

Koncept južnoslavenske interliterarne zajednice - mogućnosti i potrebe.

Historija komparativnog proučavanja književnosti je, između ostalog, i historija traganja za odgovorom na pitanje: šta je to svjetska književnost? Počelo je Geotheovim konceptom *Weltliteratur*, koji se zasniva na esencijalističkoj ideji zajedničkih obilježja kulturnog identiteta čovječanstva i prevazilaženju kulturalne autarhije **jedan jezik – jedan narod – jedna kultura** (*Jedini put do sebe vodi preko drugoga*). Iako se Geotheove ideje ponekad uzimaju kao neka vrsta preteče današnjeg globalnog superkonteksta¹³, ne treba prenebreći činjenicu da je Geotheova *Weltliteratur*, ipak, “klub odabranih” i da je upravo njemačkoj literaturi u njemu data uloga matice u svjetskoj književnoj košnici. Nije u ovom slavnom komparativnom modelu teško prepoznati dvije značajke: elitizam i jasno definisanu poziciju centra, kao što je još lakše neku od varijacija ove dvije značajke detektovati u nizu kasnijih koncepcija, posebno u pitanjima odnosa nacionalna – komparativna – svjetska književnost. Elitistički ustrojene centrističke koncepcije moguće je pratiti kroz cijelo XX stoljeće na oba zapadna kontinenta, od Van Tieghema i Weleka do geopolitičkih književnih koncepcija Franca Moretija i Pascale Casanove. Casanovina, načelno kosmopolitska, deskripcija globalne književne situacije, obuhvaćena konceptom “svjetske književne republike”, implicira aksiomatsko prihvatanje jedne antropološke pretpostavke,

¹³ Treba, dakako, naglasiti da je do kraja 19. stoljeća Geotheova “utopijska ideja univerzalne svjetske književnosti ustuknula pred konceptom nacionalne književne povijesti, koji je u praksi uglavnom stremio dokazivanju ‘veličine’ vlastite književne tradicije”, a komparatistika ustoličila “model deskripcije internacionalnih obilježja književnosti” (Dukić 2003: 9).

duboko ukorijenjenje u epistemološkoj osnovi zapadne kulture – o nesrazmjernom povijesno-kulturnom, ekonomskom i političkom civilizacijskom razvoju čovječanstva, koji uzrokuje kulturalnu hijerarhiju, karakter književnog kanona i način estetskog vrednovanja srazmjeran geometrijskoj razdaljini od “griničkog meridijana književnosti” kao vremensko-prostorno središta kontinuuma ili “apsolutne referentne tačke” centrirane unutar dominirajuće zapadne kulture naspram dominiranih kultura ostatka svijeta (vidi Pisac 2012: 176). Uz sve međusobne razlike pa i isključivosti, ono što je zajedničko svim ovim mundijalističkim agendama jeste *pogled na književni svijet*, na evropsku ili svjetsku književnost kao “statičnu konstrukciju” i “idealni zbir najviših doprinosa i vrhunskih dostignuća, preuzetih iz pojedinačnih nacionalnih baština” (Brajović 2011: 97).

Kako su krajem dvadesetog vijeka u samo središte književne teorije, a time i književne komparatistike, prodrli koncepti *drugog, alternativnog, nekanonskog i marginalnog*, svjedočili smo i snažnom otklonu od tradicionalnog književnog kanona kao “eurocentričnog”, elitističkog i isključivog. Uporedo s tim došlo je do značajnih preformatiranja teorijskih polazišta komparativne i svjetske književnosti u kontekstu savremenih globalizacijskih trendova. Pitanja identiteta, hijerarhije, centra i periferije stavljena su u fokus teorijskih promišljanja. Na mapi konjunktivnih teorijskih paradigmi čini se prikladnim markirati dvije koje stoje kao kameni međaši na suprotnim krajevima sve šireg polja savremenog mišljenja o globalnim književno-kulturnim vezama i odnosima. S jedne je strane geopolitička koncepcija svjetske književnosti F. Moretija, koja, shodno tripartitnoj podijeli svijeta, i svjetsku književnost razumijeva u kategorijama centra, poluperiferije i periferije (Marčetić 2016: 25). S druge strane, na tragu “transnacionalnih globalnih studija” i otklona od konvencionalnog shvatanja književnih identiteta pojavljuje se koncept *kreolizacije*, koji uvodi E. Glisaant, a razrađuje i popularizira G. Spivak. Kreolizacija podrazumijeva “ukrštanje čiji je rezultat nepredvidiv, permanentno prožimanje različitih jezika i kultura bez jasne predstave o konačnom rezultatu. Kreolizacija je prirodni pratilac kulturne globalizacije, u kojoj dolaze u dodir heterogene, međusobno udaljene kulture, iz čijih neočekivanih susreta nastaju podjednako neočekivani rezultati, kulturni identiteti koji su nešto sasvim drugo od prostog zbira ili sinteze elemenata koji ih sačinjavaju” (ibidem: 23). U kontekstu tzv. “postkolonijalnog obrata” u posljednjim decenijama XX vijeka i otvaranja ka kulturnim tradicijama nezapadnog svijeta se nametnula i potreba za “izvanevropskom književnom i kulturnom kanonizacijom” koja bi trebala predstavljati “svojevrsan politički korektiv eurocentризmu i, u velikom broju slučajeva, zapadnom eurocentризmom kontaminiranom studiju evropske književ-

nosti” (Rafolt 2014: 4)

Uporedo sa nizom sinkretičnih teorijskih perspektiva koje dekonceptualizacijom vertikalne vrijednosne hijerarhije u horizontalni pluralizam različitosti, prave, manje-više, radikalan otklon od eurocentrizma, zanimljivom se čini i praksa “prihvatanja” i “potvrđivanja” pisaca iz “malih nacija” na za tu svrhu osmišljenim književnim festivalima u zapadnim metropolama. Na primjeru iskustava njujorškog World Voices festivala Andrea Pisac detektuje cijeli spektar ideološko-komercijalnih interpretativnih i hermeneutičkih praksi koje se zasnivaju na poimanju svjetske književnosti kao “prozora prema novim nepoznatim prostorima koji omogućuju svojevrsni intelektualni turizam, zabavu i poželjen stil života...” (Pisac 2012: 170) U programskom fokusu tih manifestacija su djela pisana iz imigrantske/nomadske pozicije, djela egzotičnih pisaca koji se prepoznaju kao autentični predstavnici “svoje kulture” i koja je moguće čitati kao “etnografije mjesta koja metropolski čitatelj želi posjetiti” (ibidem). Pri tome, ukus književnog tržišta očekuje (i u dobroj mjeri diktira) da se savremena književnost “velikih nacija gotovo u pravilu bavi univerzalnim temama kao što su ljubav, iskupljenje ili znanstveni napredak”, a “književnost malih nacija se uglavnom smatra etnografskim, poučnim i egzotičnim tekstom koji daje bogat kontekst kulturnih specifičnosti i neobičnosti: što egzotičniji, bizarniji neobičniji – to bolje” (ibidem: 177).

U srazu konvencionalnog razumijevanja historije nacionalne, komparativne i svjetske književnosti, njihovih međuveza i uslovljenosti, s jedne, i fluidne nekanonske prakse širokog polja kulturalnih studija, s druge strane, koncept interliterarne zajednice i teorija intreliterarnog procesa slovačkog komparatiste D. Đurišina, kako smo već nagovijestili, također se prepoznaju kao otvoren, plodotvoran i ostvariv model, koji napose u kontekstu današnje južnoslavenske situacije može da dovede do “regionalno shvaćene književne komparatistike (...) interkulturne povijesti književnosti, i u krajnjem rezultatu – do interkulturne znanosti o književnosti” (Kovač 2012: 48).

Interliterarna zajednica je, po Đurišinu, historijska, heterogena i promjenljiva formacija, podložna različitim historijskim determinantama, sačinjena od dvaju ili više pojedinačnih književnohistorijskih jedinica zasnovanih na kohezivnom impulsu etničkog, jezičkog, geografskog, administrativno-pravnog ili idejno-političkog faktora. Pod pojmom *pojedinačna književnohistorijska jedinica* podrazumijeva se, u historijskoj ravni “prednacionalna književnost u srednjem veku, književnost gradova-država – polisa i prethodnih društvenih formacija tokom istorije. U novije doba reč je o savremenim književnostima nacionalnih manjina kao i o višenacionalnim i o

drugim analognim književnostima koje vrše funkciju pojedinačne književnosti” (Đurišin 1997: 17). Interliterarna zajednica je empirijski uvjetovana, ali je njena uloga i posrednička, pomoćna, ona je “karika koja nedostaje “između opipljivog, samorazumijevajućeg koncepta pojedinačne/nacionalne književnosti i, historijski gledano, često himeričkog/nestalnog koncepta opće/svjetske književnosti. Interliterarne zajednice su “konkretizacija svjetske književnosti” (Kovač 2001: 129). Đurišin na temelju različitih “faktora uvjetovanosti”, koji se mogu utvrditi s obzirom na “procjenu i karakterizaciju nekih determinanti, bez pretenzija na njihovu konačnu hijerarhizaciju” (prema *ibid.*: 131), interliterarne zajednice dijeli na standardne (tradicionalne) i specifične (posebne). Jedna interliterarna zajednica može, s obzirom na različite “faktore uvjetovanosti”, imati osobine i standardne i specifične interliterarne zajednice.¹⁴ Jednako kao što jedna književnohistorijska jedinica / integralna književnost može, u dijahronoj perspektivi ili simultano, participirati unutar više interliterarnih zajednica. Pri tome je važno istaći Đurišinovu napomenu da ne treba izgubiti iz vida da interliterarne zajednice “ne postoje i ne razvijaju se izolovano, već u promjenljivoj interakciji sa svojom okolinom. Radi se o determiniranosti posebnog tipa koja ima samo parcijalni karakter i ne pogađa sve sastavne delove polazne književnosti” (Đurišin 1997: 138).

Posebno značajnim i primjenljivim u kontekstu komparativnog proučavanja južnoslavenskih književnosti čine se kategorije interliterarnog procesa i razvojne dinamike / razvojne diferencijacije unutar interliterarnih zajednica. Koncept interliterarnog procesa je podložan širokom spektru različitih tumačenja. Ali, upravo ovaj koncept, sa dinamičnim i metodološki prijemčivim funkcijama integracijsko-diferencijacijskog formatiranja i razvoja, komplementarnosti, (dis)kontinuiteta ili, pak, književne dvo/više/pripadnosti i bi/poli/literarnosti, nadograđen, za južnoslavenski prostor važnom kategorijom interliterarnih centrizama, omogućio je, čini se, jednu vrstu konsenzusa o potrebi novodizajnirane regionalne komparatistike u postjugoslavenskoj eri.

Zvonko Kovač u nekoliko velikih komparativnih studija i nizu tekstova koji tretiraju pitanje južnoslavenske interliterarne/međuknjiževne zajednice dao je dosta sistematičnu razradu i adaptaciju Đurišinove teorije interliterarnog procesa, kom-

¹⁴ Standardne interliterarne zajednice su one zasnovane na trajnijim kohezionim osnovama kao što su sličnost ili istovjetnost jezika, konfesionalna ili etnička povezanost, suegzistiranje u okvirima istih civilizacijsko-kulturalnih modela, a specifičnim one koje se zasnivaju na historijskim, geografskim, ideološkim ili administrativno-pravnim uslovljenostima. U ovom smislu, po Kovaču, južnoslavenska interliterarna zajednica može se definisati kao specifična/posebna u odnosu na širi kontekst slavenskih kultura i književnosti, a kao standardna/tradicionalna u odnosu na, recimo, kontekst srednjoevropskih književnosti. (2001: 142)

binujući je sa postavkama interkulturalne hermeneutike¹⁵, na čijim premisama zasniva vlastitu, čini se, danas uspješnu strategiju “novog pristupa pitanjima tumačenja i književno-povijesne sistematizacije književnosti, istodobno sasvim ne odbacujući tradicionalne koncepte, odnosno nacionalnu kulturu kao samorazumljivu konstrukciju” (Kovač 2012: 48). Taj *novi pristup* podrazumijeva da je “nacionalne književnosti, zatim mnoga djela, važnije opuse, vrste i žanrove, potrebno uvijek promatrati i kao dijelove međuknjiževnog procesa spomenutih zajednica” (Kovač 2001: 142). Samjeravajući višedecnijsku dvostrukost praksi i metodologija slavistike izvan južnoslavenskog prostora i komparativnih pristupa južnoslavenskim književnim tradicijama na “domaćem” terenu, a u ozračju intezivnih jugoslavenskih gruntovno-kulturnih razgraničavnja sa kraja 20. stoljeća, Kovač uvodi termin *interkulturalnog konteksta* kao, za južnoslavenski prostor, prikladan oblik kontekstualizacije “kojemu je interkulturalnost dominantna osobina, a interliterarni proces dinamična, koherentna osnova” (Kovač 2001: 143). Uočavajući nedostatke tradicionalnog tipološko-kontaktog istraživanja Kovač predlaže trajniju književnopovijesnu sistematizaciju kombinacijom dva kriterija: filološkog, u užem metodološkom smislu, i šireg – kulturološkog, kao uobzirenje najstalnijih faktora u razvojnoj povijesnoj dinamici južnoslavenske interliterarne zajednice. Pri tome bi metodologija povijesne sistematizacije na osnovu filoloških kriterija bila određena *komparativistikom tekstova uskosrodnih jezika*, a hipotetički realizirana, uglavnom, kao *interkulturalna/interkulturalna povijest književnosti* (ibidem: 139).

Dijagnostirajući aktuelnu južnoslavensku međuknjiževnu situaciju kao “hronično pomanjakanje komunikacije”, Tihomir Brajović predlaže profilisanje regionalnih komparativnih studija u pravcu komparativistike koja bi pružala “srednju, medijatorsku perspektivu (između tradicionalnih, *povijesno afirmisanih i etnocentričnih* obrazaca i *(retro)eurocentrično orijentisane komparativistike*; op.a) koja pruža priliku za (samo)razumevanje ‘malih’, jednako kao i ‘velikih’ književnosti i kultura u savremeno uspostavljenom uporednom ključu izučavanja i tumačenja” (Brajović 2012: 61). Brajović vjeruje da “tako zamišljena *južnoslavenska komparativistika* ne bi, poput moguće komparativne istorije južnoslavenskih nacionalnih literatura, bila tek pogled u prošlost i zatečeno stanje, nego zapravo obećavajući pogled u književnu budućnost...” (ibidem: 62). Vidi je kao “asimetričnu, nehijerarhijsku, ‘mobilnu’ strukturu sačinjenu od niza *ulančanih elipsi*, koja, shodno tome, “podrazumeva uvek

¹⁵ “Pojam interkulturalne povijesti književnosti možemo dovesti u svezu s **interkulturalnom germanistikom** koju je osamdesetih godina prošlog stoljeća utemeljila skupina germanista sa Sveučilišta u Bayreuthu. Ideja je bila da se proučavanje njemačke književnosti i kulture unaprijedi uvažavanjem njezine recepcije u drugim zemljama” (Ivon 2008: 48).

dva ravnopravna središta ili fokusa, što je podesno za sugestiju odsustva aksiološke ili neke drugačije uspostavljene hijerarhije u komparativnom izučavanju...” (Brajović 2011: 102) Dva ravnopravna središta koje podrazumijeva geometrija elipse, što je kao simbol predlaže Brajović, ukazivala bi i na bifokalnu prirodu povijesno etabliranih književnohistorijskih jedinica. U tom smislu, vrednujući Brajovićevu inicijativu za redizajn regionalne komparatistike kao hrabru, odlučnu i osviještenu u ključnim pitanjima kolektivnih identiteta, V. Spahić iznosi primjedbu da “historijski, u prospekcijski pogotovo, ideja preklapljenih elipsi kao model suegzistencije i intrerferencije južnoslavenskih nacionalnih književnosti je teško održiva budući da su one, gledano ponaosob, rijetko funkcionisale kao decentralizovani polifokalni sistemi” (Spahić 2017: 17). Kao alternativu i neku vrstu medijatorne opcije Spahić nudi simbol olimpijskih krugova koji se međusobno preklapaju držeći da je princip koji ovaj simbol sugerise “zakonomjeran na cjelokupnom prostoru južnoslavenske interliterarne zajednice” (ibidem: 9).

Na fonu metodičke otvorenosti, konceptualnog pluralizma i konsenzusa o najprimjerenijem modelu redizajnirane regionalne komparatistike, emitirajući zajedničku svjesnost o interferentnoj prirodi južnoslavenske međuknjiževne razmjene, je i nastup Enesa Durakovića iz bošnjačke i bosanskohercegovačke¹⁶ književne vizure: “... današnje razmatranje statusa i bošnjačke i bosanskohercegovačke književnosti valja ipak započeti od južnoslavenskog konteksta kako zbog općih procesa redefiniranja prisutnih i u drugim nacionalnim književnostima, tako i zbog nezanemarivog fundusa tog općeg, zajedničkog i nedjeljivog, što se amalgamirao u dugotrajnim procesima plodonosnih, susreta, prožimanja i prepleta kulturnih fenomena” (Duraković 2012: 162). Susprezajući ushit nad nespornim blagodatima ovoga konsenzusa, ali ne dovodeći u pitanje njegovu suštinu, Davora Dukića će se oglasiti u vidu upozorenja da “... povijest nacionalne književnosti ne može izaći iz vlastitih okvira, čak i onda kad svoj predmet nastoji legitimizirati kao dio neke opće, zajedničke, nadnacionalne cjeline. S druge strane, komparatistika lako

¹⁶ Bosanskohercegovačka književnost kao višenacionalna/nadnacionalna književnost zasnovana na konceptu kompozitne integralnosti i kao takva kanonizirana i etablirana u književnohistorijskoj praksi, jeste jedna od onih *književnohistorijskih jedinica* koje, kao integralne pojedinačne književnosti, čine južnoslavensku interliterarnu zajednicu i punoznačan je subjekt u njenom interliterarnom procesu. Čini se, ipak, interesantnim napomenuti da su prisutna viđenja koja i samu bosanskohercegovačku književnost tretiraju kao interliterarnu zajednicu. Tako Sanjin Kodrić piše: “Što se tiče bosanskohercegovačke interliterarne zajednice, ovaj pojam tek u posljednje vrijeme ulazi u opticaj (...) pojam bosanskohercegovačke interliterarne zajednice i dalje funkcionira kao slabo razumljiva apstrakcija, pojam uglavnom nejasan u širem kontekstu i stoga nedovoljno funkcionalan” (“Šta je bošnjačka, a šta bosanskohercegovačka književnost, a šta, pak, bosanskohercegovačka interliterarna zajednica?”, *Slavica Lodziensia* 1, Lodz 2017, 11). Kao ilustraciju nominalne upotrebe pojma vidjeti još: E. Kazaz (2011: 167) i Š. Džafić (2015).

može, napuštanjem „nadracionalnog motrišta“, skliznuti u okvire nacionalne književnosti i time se provincijalizirati, odnosno napustiti svoja ishodišna načela” (Dukić 2012: 23). Imajući u vidu sve što je ovaj pregled predmetne problematike uspio da obuhvati ne preostaje nam drugo već složiti se sa Andreom Lešić kada primjećuje da je “komparativna književnost tradicionalno intelektualni prostor veće teoretske osviještenosti, veće upitanosti o metodologiji bavljenje književnošću, veće interdisciplinarnе radoznalosti nego što su to historiografije pojedinih nacionalnih književnosti” (Lešić 2011: 122). A sudeći prema afirmacijskoj intonaciji tekstova niza autora u tematskom bloku *Sarajevskih sveski* broj 32/33 iz 2011. pod naslovom *Interkulturalno-poredbeno izučavanje književnosti*, na prostoru od Ljubljane, Zagreba i Sarajeva do Beograda, Skoplja i Podgorice, ali i u širem evropskom kontekstu, sve je jasnije da postoji “kritična mreža” onih koji su na pitanje: “Da li su danas moguće južnoslavenske komparativne studije?”, spremni dati odgovor koji je aproksimativan Pantićevom, *in medias res*, uvodu u istoimeni tekst: “Naravno da su moguće. A moguće su zato što su potrebne” (Pantić 2011: 163).

Dodali bismo još: s obzirom na sva iskustva bavljenja južnoslavenskim literaturama u proteklom stoljeću kojih smo se dotakli u ovom radu, u različitim ideološkim i povijesnim kontekstima, kao i u odnosu na studijske trendove, pravce i potrebe koje nam određuje moderni regionalni i globalni kontekst, regionalna komparativna južnoslavistika nije samo potrebna, nego je, evidentno, i neizbježna. Bez obzira na sve reperkusije “krize humanističkih nauka” kao i kod nas neizostavna pesimistična proročanstva, književnošću pamćenom i pisanom na jezicima južnoslavenskih naroda nužno se u komparativnom ključu baviti i u prospekciiji. Književne tradicije kod južnoslavenskih naroda su, zahvaljujući upravo posebnostima i atipičnim elementima svoga razvoja, iznimno zahvalan predmet i za interdisciplinarni komparativni pristup u korelaciji sa studijima kulture, studijima konflikta i evropskim studijima. Odgovori na mnoga ovdje postavljena pitanja nisu predmet užeg bavljenja estetikom i poetikom teksta. Izvan tog okvira je sama nauka o književnosti, silom prilika, već odavno izašla. Zastave ruskih formalista i stjegovi strukturalizma više nisu na vrhu koplja. Ostala je samo nostalgija.

LITERATURA:

1. Barac, Antun (1986), *O književnosti*, Školska knjiga, Zagreb
2. Beker, Miroslav (1995), *Uvod u komparativnu književnost*, Školska knjiga, Zagreb
3. Brajović, Tihomir (2011), "Južnoslavenska komparatistika. Luksuz ili potreba", *Sarajevske sveske*, 32/33, str. 93-104.
4. Brajović, Tihomir (2012), *Komparativni identiteti: srpska književnost između evropskog i južnoslavenskog konteksta*, Službeni glasnik, Beograd
5. Dukić, Davor (2003), "Nacionalna vs. komparativna povijest književnosti", *Umjetnost riječi*, 1-2, str. 3-26.
6. Duraković, Enes (2012), *Obzori bošnjačke književnosti*, Dobra knjiga, Sarajevo
7. Džafić, Šeharzada (2015), *Interkulturni (kon)tekst bosanskohercegovačke interliterarne zajednice*, Dobra knjiga, Sarajevo
8. Đurić, Vojislav (1966), *Govor poezije I*, Prosveta, Beograd
9. Đurišin, Dioniz (1997) *Šta je svetska književnost*, Izdavačka knjižara Zorana Stojanović, Novi Sad
10. Flaker, Aleksandar (2011), *Period, stil, žanr*, Službeni glasnik, Beograd
11. Guševa Mojsijeva, Jasmina (2011), "Regionalna komparatistika – situacija i perspektive", *Sarajevske sveske*, 32/33, str. 105-113.
12. Heregešić, Ivo (1963), "Jugoslavenske književnosti u sklopu svjetske književnosti", *Kolo*, br. 4, str. 465-482.
13. Heregešić, Ivo (1932), *Poredbena ili komparativna književnost*, Pramacica, Zagreb
14. Ivon, Katarina (2008), "Suvremena strujanja u komparatistici", *Magistra Iadertina*, 3(3), str. 39-56.
15. Kazaz, Enver (2011), "Tradicija i tradicije u bosanskohercegovačkoj interliterarnoj zajednici", *Sarajevske sveske*, 32/33, str. 167-178.
16. Kodrić, Sanjin (2011), "Šta je bošnjačka, a šta bosanskohercegovačka književnost, a šta, pak, bosanskohercegovačka interliterarna zajednica?", *Slavica Łódziensia*, 1, str. 9-28.
17. Kovač, Zvonko (2001), *Poredbena i/ili interkulturna povijest književnosti*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb
18. Kovač, Zvonko (2012), "Bosanska (i) međukulturna književnost", *Zbornik radova Bosanskohercegovačkog slavističkog kongresa*, knjiga 2, Slavistički komitet, str. 45-54.

19. Lasić, Stanko (1997), "Moral tjeskobe", *Vijenac*, br. 93-94. 31. 7. 1997.
20. Lešić, Andrea (2011), *Filologija u vremenu, još uvijek*, Sarajevske sveske, 32/33, Sarajevo, str. 114-124.
21. Lešić, Zdenko et al. (2006), *Suvremena tumačenja književnosti*, Sarajevo Publishing, Sarajevo
22. Levanat-Peričić, Miranda (2018), "Književna kritika Igora Mandića i procesi (de)kanonizacije devedesetih", u: *Komparativna povijest hrvatske književnosti - Zbornik xx: književni kanon*, str. 280-294.
23. Lukić, Sveta (1968), *Savremena jugoslovenska literatura 1945-1965: Rasprava o književnom životu i književnim merilima kod nas*, Prosveta, Beograd
24. Marčetić, Adrijana (2015), *O novoj komparatistici*, Službeni glasnik, Beograd
25. Pantić, Mihajlo (2011), "Da li su danas moguće južnoslavenske komparativne studije", *Sarajevske sveske*, 32/33, Sarajevo, str. 163-166.
26. Petrović. Svetozar (1972), *Priroda kritike*, Liber, Zagreb
27. Pisac, Andrea (2012), "Književnost velikih i sociologija malih nacija", *Etnološka tribina* 35, vol 42, str. 169-186
28. Pogačnik, Jože (1986), *Književni susreti s drugima*, Izdavački centar, Rijeka
29. Rafolt, Leo (2014), "Interkulturno i globalno: hrvatska književnost između nacionalne filologije i komparatistike", *Književna smotra*, 174, str. 4-19
30. Spahić, Vedad (2017), *Krugovi i elipse – studije i ogledi o književnim identitetima*, Bosanska riječ, Tuzla
31. Tomić Franić, Viktorija (2009), "O komparativnoj književnosti danas", *Croatica et Slavica Iadertina*, V, str. 281-290.
32. Velek, Rene (1966), *Kritički pojmovi*, Vuk Karadžić, Beograd

COMPARATIVE STUDY OF SOUTH SLAVIC LITERATURE - EXPERIENCES AND PERSPECTIVES

Summary:

The first part gives an overview of the basic trends of comparative study of literature in the last century on European and American areas, with particular emphasis on changes in epistemological assumptions and methodological approaches influenced by gnoseological and dialectical horizons that have brought new literary theoretical paradigms in the last decades 20. century. It brings a diachronic sketch of the history of the South Slavic literatures and the reading of the South Slavic literatures, which, by varying intensity and volume of academic work, intensely or affectively, reflected the continuity of the comparative approach to the literatures of the South Slavs. In the climate of socio-political changes brought about by the inevitable dissolution of the Yugoslav state community, inertial differentiation and the alienation and mutilation of South Slavic cultures, since the early 1980s, we have been following attempts to find new patterns and a platform for comparative study of South Slavic literatures. Although welcome pluralism is present today in the South Slavic intercultural space in understanding the concepts of national, comparative and world literature, their ontological-empirical relationship, the concept of interliterary community and the theory of the interliterary process by Dionýz Ďurišin seems, in the current transitional-globalization context, as the most perspective a platform for future South Slavic comparative literature and the inter-literary/intercultural history of South Slavic literatures. The paper concludes with texts and books that demonstrate a kind of consensus on this issue, visible over the past two decades in almost all key academic centers of the former Yugoslav republics.

Key words: concepts of comparative literature study, interliteracy/interculturalism, identity, South Slavic interliterary community, intercultural history literature

Adresa autora
Author's address

Osman Halilović
Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini
Medžlis IZ Zvornik
oshal0506@gmail.com